

4 (Voortgezet) Speciaal Onderwijs

	Hoofdpijnen	119
4.1	De leerling	120
4.2	Het bestuur	129
4.3	De scholen	132
	Literatuur	137

(Voortgezet) speciaal onderwijs

Kengetallen

Speciaal onderwijs

Aantal leerlingen

32.580

Aantal scholen

309

Oordelen 1 september 2020*

Goed

18

Onvoldoende

2

Zeer zwak

0

Voortgezet speciaal onderwijs

Aantal leerlingen

37.621

Aantal scholen

340

Oordelen 1 september 2020*

Goed

11

Onvoldoende

6

Zeer zwak

1

* Vanaf 2017 werkt de Inspectie van het Onderwijs met bestuursgericht toezicht. Daardoor hebben we niet van alle scholen een recent oordeel over de kwaliteit.

Aantal besturen

128

Financiële gegevens

Liquiditeit

2,78*

Dit geeft aan hoeveel geld er beschikbaar is om geplande en onvoorziene uitgaven te kunnen doen. Dat is dus exclusief het vermogen dat bijvoorbeeld vastzit in gebouwen.

2 besturen onder aangepast financieel toezicht

Solvabiliteit

0,74*

Dit geeft aan in hoeverre onderwijsbesturen in staat zijn om op korte en lange termijn hun schulden in te lossen.

* Deze cijfers gaan over po en (v)so besturen gezamenlijk.

Rentabiliteit

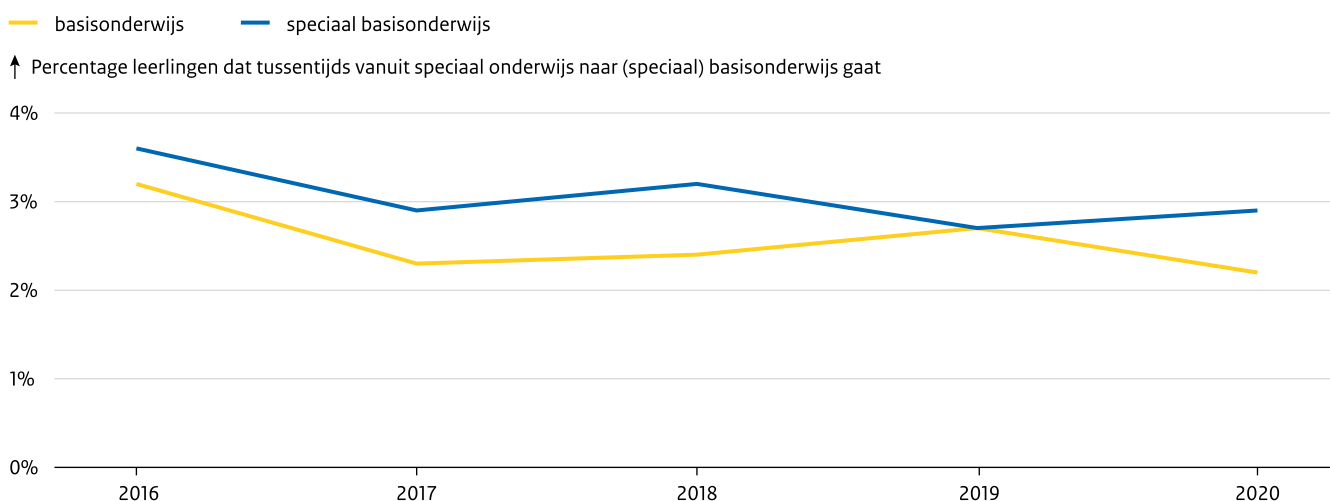
1,7*

Dit geeft aan in hoeverre onderwijsinstellingen in een jaar een positief of negatief financieel resultaat (exploitatieresultaat) boeken.

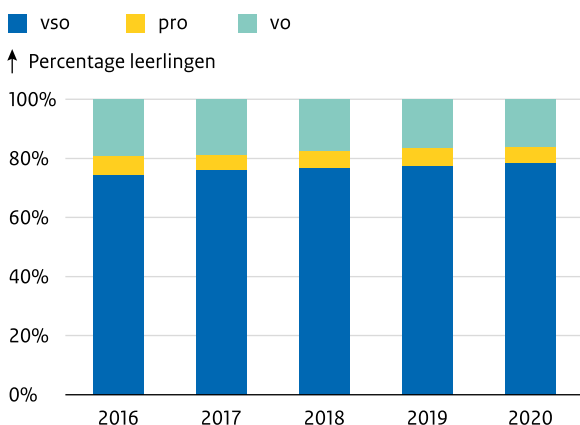
Switch van speciaal onderwijs naar (speciaal) basisonderwijs

Een deel van de leerlingen uit het speciaal onderwijs stroomt tussentijds uit naar het regulier basisonderwijs of het speciaal basisonderwijs. Over de jaren heen ligt het percentage leerlingen dat naar het sbo uitstroomt meestal iets hoger.

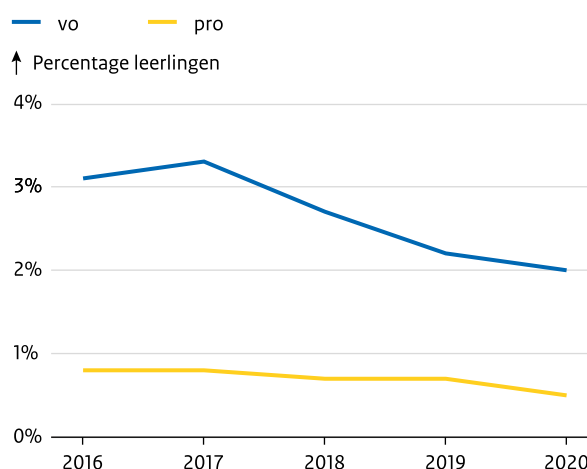
Doorstroom van so naar vso, pro en vo

De meeste so-leerlingen stromen door naar het vso. Het aandeel uitstromers van het so naar het vso nam de afgelopen jaren toe, terwijl het aandeel leerlingen dat uitstroomt naar het regulier vo daalde.

Switch van vso naar vo en pro

Al een paar jaar daalt het aantal leerlingen dat tussentijds vanuit het vso naar het regulier voortgezet onderwijs of praktijkonderwijs uitstroomt.

Bronnen: IvHO 2021. De cijfers van het jaar 2020 zijn voorlopig.

Hoofdpijnen

Kansen en bedreigingen als gevolg van corona De coronapandemie vormde een risico voor de onderwijskwaliteit en de ononderbroken ontwikkeling van de leerlingen in het speciaal en voortgezet speciaal onderwijs. Periodes van gehele of gedeeltelijke scholensluiting en meer ziekteverzuim onder personeel en leerlingen zetten het onderwijsproces onder druk. Zo goed en zo kwaad als het ging, probeerden scholen in deze situatie het onderwijs door te laten gaan, waar mogelijk op locatie of anders op afstand. In veel gevallen waren leerachterstanden onvermijdelijk, vooral bij praktijkvakken, (groeps)stages en de ontwikkeling van leervaardigheden. Bovendien was er door de verstoring van het lesprogramma minder gelegenheid om op school sociale, emotionele en maatschappelijke competenties te ontwikkelen. Zeker voor leerlingen met een beperking is de school hiervoor een belangrijke oefenplaats. Naast bedreigingen bood de coronaperiode ook kansen, zoals de snelle uitbreiding van digitale mogelijkheden. Daardoor konden overleggen effectiever en efficiënter plaatsvinden en werd het onderwijsaanbod met online toepassingen verrijkt. Ook ontstond er een intensievere betrokkenheid van ouders bij het onderwijsaanbod voor hun kinderen.

Afstemming op veranderingen van de leerlingenpopulatie in het vso Besturen en scholen ervaren dat de leerlingenpopulatie op scholen voor voortgezet speciaal onderwijs verandert. Daardoor zou het zwaarder worden om het onderwijs goed vorm te geven. Volgens de scholen ontstaat die verzwaring vooral doordat er meer leerlingen instromen met een complexere individuele problematiek. Het kost meer tijd om deze leerlingen tot leren te brengen. Scholen ontplooiën goede initiatieven om met de veranderingen om te gaan, zoals onderwijs-zorgklassen, professionalisering van leraren en een intensievere samenwerking met zorgaanbieders. De meeste besturen en scholen brengen de ervaren veranderingen in de samenstelling van de leerlingenpopulatie onvoldoende in beeld. Ze beschikken meestal niet over data om de omvang van de veranderingen en verzwaringen aan te tonen en er doelgericht beleid op te ontwikkelen.

Kwetsbare overgang van vso naar werk of entreeopleiding Het arbeidsperspectief van jongeren die

uitstromen uit het arbeidsmarktgerichte uitstrooprofiel van het vso blijft zorgwekkend. Weliswaar vindt een deel van hen op de langere termijn alsnog werk of begint aan een vervolgopleiding, maar het percentage werklozen, al dan niet met uitkering, blijft ook enkele jaren na uitstroom hoog. Daartegenover staan positieve initiatieven van vso-scholen, die zich er samen met gemeentes en bedrijven voor inzetten om kwetsbare jongeren succesvol op de arbeidsmarkt te laten participeren. Met elkaar zorgen deze partijen voor de arbeidsvoorbereiding, stages en een warme overdracht naar werk. Ook de overgang naar een entreeopleiding is voor veel vso-leerlingen risicovol. Een planmatige voorbereiding, een specifieke pedagogische aanpak en een gestructureerde samenwerking met de vervolgschool zijn belangrijke voorwaarden voor succes die niet zonder meer op alle scholen aanwezig zijn. Als gevolg van corona kon een deel van de vso-leerlingen uit het praktijk- en beroepsgerichte onderwijs vanaf maart 2020 slechts beperkt praktijkvakken volgen en stagelopen. Ze misten daardoor de gelegenheid om in levensechte situaties praktijk- en werkervaring op te doen en werknemersvaardigheden te ontwikkelen. Jongeren, die toch al minder kans maken op werk, lopen zo nog meer risico om tussen wal en schip te vallen.

Samenwerking reguliere en speciale scholen Scholen voor (voortgezet) speciaal onderwijs werken om allerlei redenen samen met reguliere scholen voor (speciaal) basisonderwijs en voortgezet onderwijs. Ze doen dit bijvoorbeeld om maatwerktrajecten mogelijk te maken en leerlingen betere ontwikkelingskansen te bieden. Sommige speciale en reguliere scholen vestigen zich met elkaar onder één dak, om zo het onderwijsaanbod en de leeromgeving voor hun leerlingen te verbreden en te verrijken. Ook zijn er schakeltrajecten om jongeren met een beperking bij een geleidelijke doorstroom naar het regulier onderwijs te ondersteunen. Sinds drie jaar kunnen speciale en reguliere scholen voor samenwerking gebruik maken van een experimenteerregeling. Op dit moment lopen er veertien experimenten met vooral so/(s)bo- en slechts enkele vso/vo-initiatieven. De ervaringen die scholen opdoen door met elkaar samen te werken, kunnen bijdragen aan de beweging richting inclusiever onderwijs.

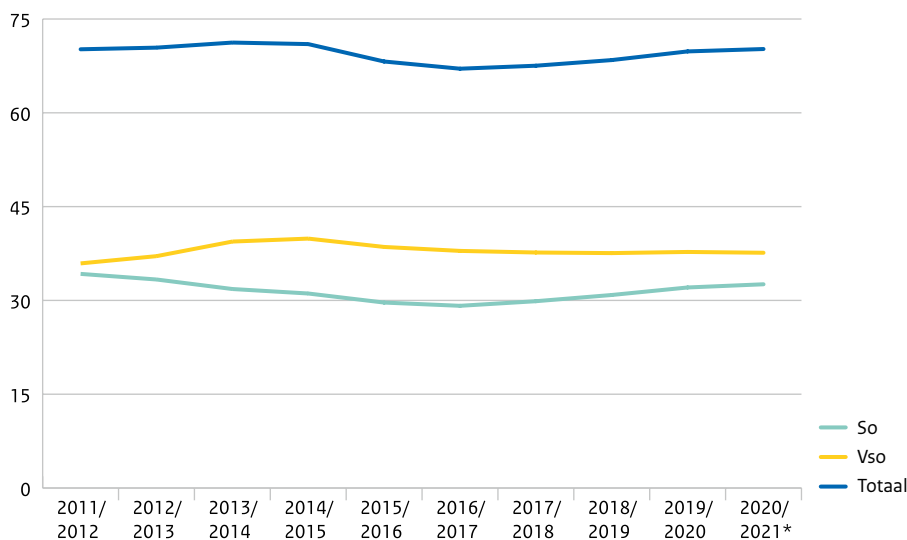
De inspectie voerde een monitoronderzoek uit naar de manier waarop het onderwijs zich op de scholen voor speciaal en voortgezet speciaal onderwijs aanpaste aan de corona-omstandigheden (Inspectie van het Onderwijs, 2020c; 2020d; 2020e; 2020f; 2020g; 2020h). Dit onderzoek bestond uit drie metingen. De eerste meting was tijdens de scholensluiting vanaf maart 2020, de tweede na de herstart van het onderwijs in mei/juni 2020 en de derde na de start van het nieuwe schooljaar 2020/2021. We hielden bij iedere meting een telefonisch interview met leidinggevendenden van een representatieve steekproef van scholen. In dit hoofdstuk besteden we op verschillende plekken aandacht aan de uitkomsten van het monitoronderzoek.

4.1 De leerling

Leerlingenpopulatie

Afvlakking toename leerlingen in het speciaal onderwijs • Vanaf schooljaar 2017/2018 nam het aantal leerlingen in het speciaal onderwijs (so) ieder jaar toe (figuur 4.1a). In 2020 vlakt die stijging enigszins af. Op 1 oktober 2020 zaten er 511 leerlingen meer in het so dan een jaar eerder, terwijl het in 2019 nog een toename van 1.201 leerlingen betrof. In het voortgezet speciaal onderwijs (vso) daalde het aantal leerlingen in schooljaar 2015/2016 en 2016/2017. De jaren daarna bleef het leerlingenaantal in het vso redelijk constant. Op 1 oktober 2020 telde het (voortgezet) speciaal onderwijs ((v)so) in totaal 70.201 leerlingen. Dat zijn iets minder leerlingen dan bij de invoering van de Wet passend onderwijs in 2014, toen er in het (v)so in totaal 70.989 leerlingen stonden ingeschreven.

Figuur 4.1a Aantal leerlingen in het (voorgezet) speciaal onderwijs, in de jaren 2011/2012-2020/2021*

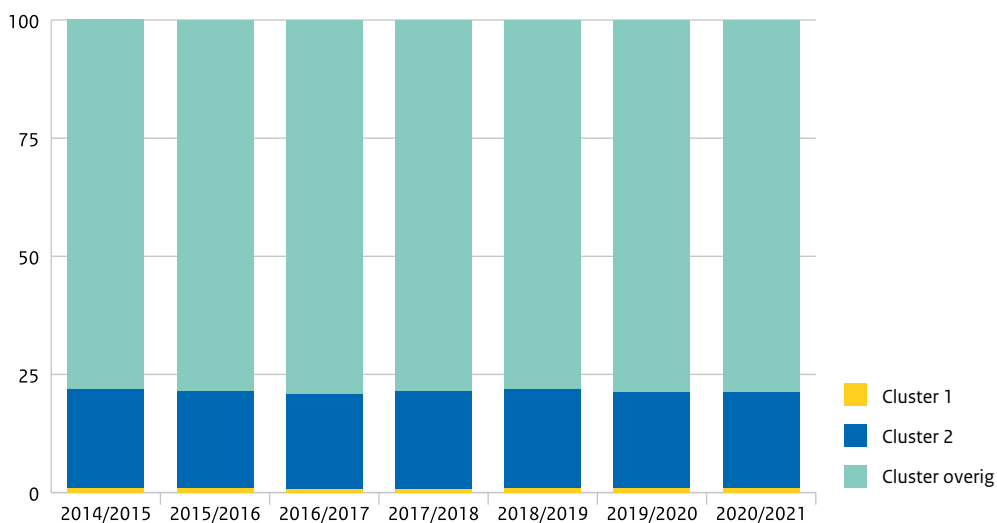
*voorlopige gegevens

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2021a

Stabiele spreiding regulier-speciaal • De spreiding van leerlingen over het regulier en speciaal onderwijs is vrij stabiel. In het primair onderwijs ligt het aandeel leerlingen dat regulier onderwijs volgt landelijk al jaren rond de 95 procent, en in het voortgezet onderwijs (vo) rond de 93 procent. De stijging van het absolute aantal leerlingen in het so is terug te zien in een lichte stijging van het aandeel so-leerlingen van 2,0 procent in 2017/2018 naar 2,2 procent in 2020/2021. Voor de leerlingen in het vso ligt het percentage op 3,8 procent.

Aandeel cluster 2 in vso afgenomen • De meeste (v)so-leerlingen volgen onderwijs in cluster overig (cluster 3 en 4), minder dan 1 procent zit in cluster 1. Cluster 2-leerlingen maken in het so ruim 20 procent van de leerlingenpopulatie uit (figuur 4.1b). Maar in het vso is hun aandeel nog maar ruim 4 procent (figuur 4.1c). In 2014 betraf het aandeel cluster 2-leerlingen in het vso nog ruim 6 procent. Cluster 2-scholen streven ernaar om de vso-leerlingen, waar mogelijk, na de onderbouw naar het reguliere onderwijs te laten uitstromen. Daar krijgt een deel van hen dan nog ambulante begeleiding.

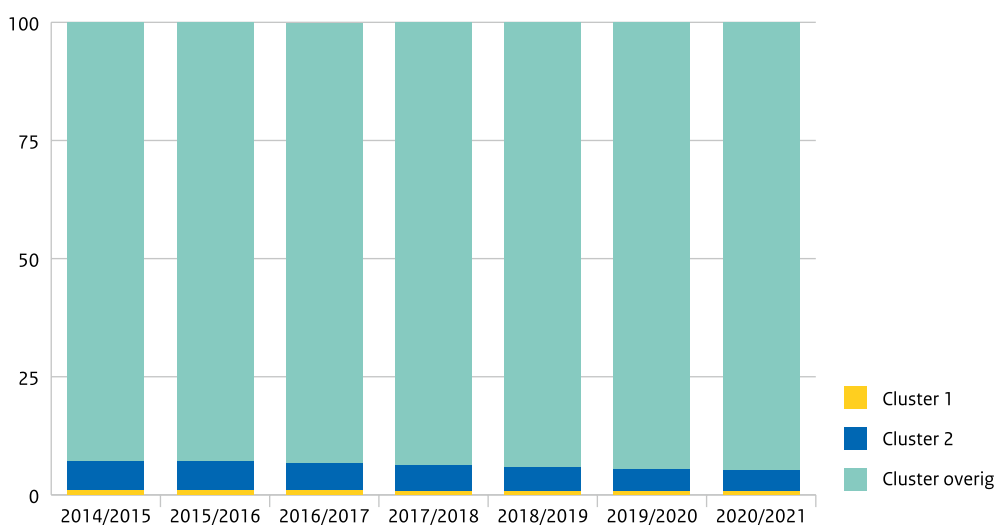
Figuur 4.1b Percentage leerlingen per cluster in het so in de jaren 2014/2015-2020/2021*
(n 2020/2021=32.580)

*voorlopige cijfers

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2021a

Figuur 4.1c Percentage leerlingen per cluster in het vso in de jaren 2014/2015-2020/2021*
(n 2020/2021=37.621)

*voorlopige cijfers

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2021a

Sterke toename van cluster 2-begeleiding in het (s)bo • Het aantal leerlingen dat in het regulier vo vanuit cluster 2 ambulante begeleiding krijgt, is de afgelopen jaren gedaald. Maar in het (speciaal) basisonderwijs ((s)bo) is de ambulante begeleiding vanuit cluster 2 de laatste 4 jaar juist sterk toegenomen, van ruim 4.600 leerlingen in 2016 naar 7.500 in 2020. Van de leerlingen in het (s)bo die in 2020 cluster 2-begeleiding kregen, had 91 procent een taalontwikkelingsstoornis, de overige leerlingen waren slechthorend en ongeveer 80 leerlingen waren doof. Vanuit het cluster 2-onderwijs is er veel aandacht voor de ondersteuningsvragen van leraren in het regulier onderwijs, om leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis te kunnen signaleren en begeleiden (Stoep, Hermans, Kouwenberg, & Zwitserlood, 2017). Ondersteuningsvormen, zoals cursussen en belevingscircuits, helpen leraren om hun kennis en vaardigheden op het gebied van taalontwikkelingsstoornis te vergroten.

Omvang cluster 1-begeleiding in (s)bo en vo redelijk stabiel • De blinde en slechthorende leerlingen van cluster 1 komen met 0,9 procent in het so en met 0,8 procent in het vso het minste voor. Dit aandeel is over de jaren stabiel. Daarnaast kregen in de afgelopen jaren elk jaar ongeveer 1.050 leerlingen in het (s)bo en ongeveer 575 leerlingen in een vorm van regulier vo ambulante begeleiding vanuit cluster 1.

Wachtlijstproblematiek • Scholen voor (voortgezet) speciaal onderwijs hebben een bovenregionale functie en verzorgen onderwijs aan leerlingen uit meerdere samenwerkingsverbanden. Het lukt sommige samenwerkingsverbanden onvoldoende om tijdig te signaleren dat ruimtegebrek dreigt, of het ontbreekt ze aan daadkracht om op tijd in een dekkend onderwijsaanbod binnen het (v)so te voorzien. Daardoor ontstaan wachtlijsten, die ertoe leiden dat leerlingen langer op een school verblijven die met hun problematiek handelingsverlegen is. Het samenwerkingsverband zorgt meestal wel voor tijdelijke ondersteuning van de school en/of de leerling, maar het moet ervoor waken dat het voldoende passende onderwijsplekken realiseert en daarmee wachtlijsten voorkomt. Eind 2020 is besloten om wachtlijsten in het sbo en het (v)so te gaan monitoren.

Instroom

Speciaal onderwijs

Instroom so vooral vanuit (s)bo • In 2019 was voor bijna 40 procent van de instromende so-leerlingen het speciaal onderwijs de start van hun schoolloopbaan. Ongeveer de helft van de instromende leerlingen volgde eerst basisonderwijs en zo'n 12 procent speciaal basisonderwijs. Iets minder dan 1 procent van de leerlingen ging voorafgaand aan de instroom in het so niet naar school, maar eerder wel. Dit zijn bijvoorbeeld thuiszitters of kinderen die een behandeling ondergaan. Van de kinderen met een visuele beperking (cluster 1) start 45 procent hun schoolloopbaan in het so. Bij de kinderen met een auditieve en/of communicatieve beperking (cluster 2) geldt dat voor 52 procent. Deze kinderen doorlopen vaak al op peuterleeftijd een voortraject van diagnose en behandeling, waardoor de noodzaak voor so vroeg in beeld is. Leerlingen die hun schoolloopbaan in het so starten, zijn bij instroom meestal 4 jaar oud. Dove en slechthorende kinderen kunnen met ontheffing van de inspectie al vanaf 2,5 jaar naar school. In schooljaar 2019/2020 zijn 9 ontheffingen voor vervroegde instroom toegekend. Het jaar ervoor waren dat er 15.

Knelpunten bij instroom nieuwe schooljaar • Van 50 so-scholen uit het monitoronderzoek (Inspectie van het Onderwijs, 2020c), benoemden 32 schoolleiders knelpunten bij de instroom van nieuwe leerlingen voor schooljaar 2020/2021. Zo vonden aanmeldingen voor het nieuwe schooljaar later plaats dan gewoonlijk en konden intake- en introductieprogramma's niet op de gebruikelijke wijze doorgaan. Bovendien zaten onder de nieuwe aanmeldingen leerlingen, die onder normale omstandigheden al gedurende het schooljaar 2019/2020 naar het so verwezen waren.

Voortgezet speciaal onderwijs

Onderzoek naar ervaren veranderingen in vso-populatie • Landelijke gegevens laten enkele veranderingen zien in de leerlingenpopulatie van het vso. Zo valt het op dat er de laatste jaren meer leerlingen in het vso instromen, die in de twee jaar voor instroom in het vso een schoolwisseling hebben gehad. Ook stromen er naar verhouding meer leerlingen in vanuit het regulier vo. Daarnaast is er sprake van een toename van het aantal leerlingen in een diplomagerichte leerweg. Diverse besturen

en scholen geven bij de inspectie aan dat ze de veranderingen als een verzwaring ervaren. Om de ervaringen van de besturen en scholen in beeld te brengen, deed de inspectie in schooljaar 2019/2020 onderzoek bij dertig besturen en vijftien scholen voor vso (Inspectie van het Onderwijs, 2020k). In schooljaar 2018/2019 deden wij een vergelijkbaar onderzoek bij besturen en scholen voor so (Inspectie van het Onderwijs, 2019).

Scholen ervaren complexere problematieken van leerlingen • Bij het onderzoek naar de veranderingen in de samenstelling van de leerlingenpopulatie van vso-scholen geven besturen en scholen aan dat de individuele problematiek van de jongeren die in het vso instromen, complexer geworden is. Ze ervaren bijvoorbeeld een intensivering van de individuele gedragsproblematiek van de leerlingen. De meeste besturen en scholen zijn niet goed in staat om de omvang van de ervaren veranderingen te onderbouwen en aan te geven welke gevolgen deze hebben voor de ontwikkeling en de resultaten van de leerlingen. Zij kunnen hun zicht op de samenstelling van hun leerlingenpopulaties versterken, bijvoorbeeld door de complexiteit van onderwijs- en ondersteuningsvragen duidelijker te typeren.

Nieuwe typen instromers • Tot de vijftien bezochte scholen behoren negen (voormalig) cluster 3- en zes (voormalig) cluster 4-scholen. Alle bezochte scholen merken dat er door een aangepast toelatingsbeleid nieuwe doelgroepen instromen. Bij de cluster 3-scholen zijn de nieuwe typen instromers anders dan bij de cluster 4-scholen. Drie van de negen cluster 3-scholen benoemen een instroom van leerlingen met een lager IQ, die voorheen vaker vrijstelling van de leerplicht kregen. Daarnaast hebben vijf van deze negen scholen te maken met instromende leerlingen met een hoger IQ en minder sociale en emotionele vaardigheden. Drie van de zes bezochte cluster 4-scholen spreken van een toename van leerlingen die later in hun schoolloopbaan of gedurende een schooljaar naar het vso verwezen worden. Volgens de scholen hebben deze leerlingen in het reguliere onderwijs vaak niet tijdig de benodigde hulp en ondersteuning gekregen.

Goede initiatieven om met veranderingen om te gaan • De vijftien onderzochte scholen hanteren verschillende strategieën om het onderwijs af te stemmen op de veranderingen die zij ervaren. Ze combineren bijvoorbeeld onderwijs en zorg in de klas, zodat extra pedagogische ondersteuning, waar nodig, direct beschikbaar is. Ook creëren scholen een ondersteunend leer- en leefklimaat dat aansluit bij de ondersteuningsbehoeften van de leerlingen. Verder richten ze het onderwijs anders in, onder meer met een-op-een-begeleiding en meer maatwerk. Daarnaast investeren de scholen in professionalisering van de leraren om hen beter met de nieuwe doelgroepen te leren omgaan. Ten slotte zoeken de scholen de samenwerking met gemeenten, samenwerkingsverbanden en zorgaanbieders om passende ondersteuning mogelijk te maken.

Eindresultaten

Speciaal onderwijs

Geen centrale eindtoets • Vanaf schooljaar 2019/2020 is het ook voor de scholen voor speciaal onderwijs verplicht hun schoolverlaters aan een landelijke eindtoets te laten deelnemen, met uitzondering van zeer moeilijk lerende leerlingen en leerlingen met een meervoudige beperking. Vanwege de corona-omstandigheden ging de afname van de eindtoets niet door. Er werden daardoor geen landelijke scores verzameld op de referentieniveaus voor taal en rekenen, om conclusies te kunnen trekken over hoe de leerlingen op deze vakken presteren. Bovendien konden scholen hierdoor geen aanvulling geven op hun schooladviezen, door ook met een eindtoets vast te stellen welk type vervolgonderwijs het beste bij een leerling past.

Uitstroom conform ontwikkelingsperspectief • Van alle leerlingen die aan het einde van schooljaar 2018/2019 het so verlieten, heeft gemiddeld 82 procent het te verwachten uitstroomniveau behaald, volgens de informatie van de scholen zelf. Dit percentage was vorig schooljaar iets lager. De percentages leerlingen die onder of boven hun ontwikkelingsperspectief uitstroonden, zijn vergelijkbaar met vorig jaar. Zo'n 6 procent stroomde boven en zo'n 8 procent onder het beoogde perspectief uit.

Afstandsonderwijs • Van maart tot mei 2020 werden de so-scholen vanwege corona gesloten en kregen de leerlingen op allerlei manieren afstandsonderwijs. Na heropening van de scholen in mei kregen er nog altijd leerlingen afstandsonderwijs. In juni/juli 2020 gaf 60 procent van de scholen, en na de zomervakantie 30 procent van de scholen, aan dat er leerlingen waren die nog geheel of gedeeltelijk afstandsonderwijs kregen (Inspectie van het Onderwijs, 2020c; 2020d). Het betrof bijvoorbeeld leerlingen van wie familieleden of die zelf qua gezondheid tot een risicogroep behoorden. Ook waren er ouders die twijfelden of de school de fysieke veiligheid van hun kind wel kon waarborgen.

Achterstanden door corona • In oktober 2020 gaven acht op de tien so-scholen uit het monitoronderzoek aan, een actueel zicht te hebben op hoe de leerlingen zich onder de corona-omstandigheden hadden ontwikkeld (Inspectie van het Onderwijs, 2020c). Ze verkregen dit zicht door toetsen af te nemen, leerlijnen te scoren en/of ontwikkelingsperspectieven te evalueren. Bij de overige scholen waren de toetsweken gaande of moesten ze nog plaatsvinden. Van de scholen die de ontwikkeling in kaart brachten, zei twee derde dat er leerlingen waren die zich niet conform hun ontwikkelingsperspectief ontwikkelden. Een op de vier scholen zei dat vrijwel alle leerlingen niet volledig op koers lagen. Het ging dan over leerachterstanden bij taal en rekenen, maar vaak ook over een vertraagde ontwikkeling van werkhouding en leervaardigheden.

Verrassende positieve effecten van afstandsonderwijs • Een deel van de leerlingen bleek op verrassende wijze van het afstandsonderwijs te profiteren. Het ging dan bijvoorbeeld om leerlingen met fysieke beperkingen of een hoge mentale druk, die normaal moeite hebben om fulltime naar school te gaan of zelfs genoodzaakt zijn om de hele week thuis te zitten. Door het afstandsonderwijs in een rustige thuissituatie konden ze nu wel, of langer, met onderwijsactiviteiten bezig zijn. Bovendien waren er leerlingen die online veel actiever aan groepsgesprekken deelnamen, omdat ze zich in die vorm beter op hun gemak voelden. Ook hadden scholen uit de monitor het over leerlingen die normaal spijbelgedrag vertonen, maar nu wel 's ochtends op tijd voor hun beeldscherm zaten.

Inhaal- en ondersteuningsacties • Om eventuele achterstanden in de ontwikkeling in te halen, kozen de bevraagde scholen er onder andere voor specifieke interventies bij individuele leerlingen te plegen, extra leerstof aan te bieden of te differentiëren in instructie en verwerking, afgestemd op de situatie van de groep. Ook zeiden sommige scholen extra aandacht te geven aan het pedagogisch klimaat en de sociale en emotionele ontwikkeling van de leerlingen, waarop volgens hen bij de start van een nieuw schooljaar sowieso al veel nadruk ligt. Vier op de tien so-scholen uit het monitoronderzoek deden een aanvraag voor de Subsidieregeling inhaal- en ondersteuningsprogramma's onderwijs 2020–2021, om in de periode van de zomervakantie 2020 tot aan de zomervakantie 2021, bovenop het vaste onderwijsprogramma, extra onderwijsuren te kunnen bieden.

Voortgezet speciaal onderwijs

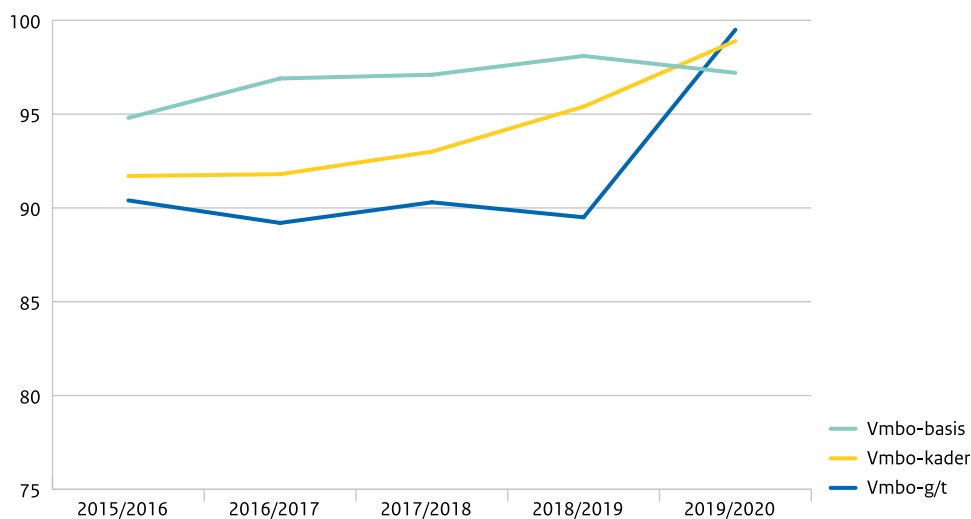
Beoogd uitstroomniveau te weinig behaald • Van alle leerlingen die aan het einde van schooljaar 2018/2019 het vso verlieten, heeft volgens de informatie van de scholen zelf gemiddeld ruim 14 procent het te verwachten uitstroomniveau niet behaald. Dit percentage onder niveau is de afgelopen jaren licht toegenomen: in het schooljaar 2014/2015 was dit 11,7 procent. Daarnaast stroomde bijna 8 procent van de leerlingen uit boven het te verwachten uitstroomniveau. Vaak slagen vso-scholen er nog onvoldoende in hun leerlingen gericht op de beoogde vervolgbestemming voor te bereiden. Ook speelt mee dat er niet altijd voldoende geschikte plekken zijn om naartoe uit te stromen.

Niet alle vso-leerlingen op koers door corona • De leerlingen van de vso-scholen kregen vanwege corona van maart tot juni 2020 afstandsonderwijs. In oktober 2020 gaven acht op de tien vso-scholen aan een actueel zicht te hebben op de ontwikkeling van hun leerlingen (Inspectie van het Onderwijs, 2020c). Bij de overige scholen waren de toetsweken gaande, of moesten ze nog plaatsvinden. Van de acht op de tien scholen die de ontwikkeling in kaart brachten, zei een op de vier dat de meeste, dan wel alle leerlingen niet volledig op koers lagen. Het betrof de theorievakken, maar vooral ook de praktijkvakken en stagetrajecten. Met onder andere maatwerk en specifieke interventies bij individuele leerlingen probeerden de scholen achterstanden in te halen. Ruim een kwart van de vso-scholen deed een aanvraag voor de Subsidieregeling inhaal- en ondersteuningsprogramma's onderwijs 2020–2021.

Examinering en diplomering langs verschillende wegen • Voor de leerlingen die tot het einde van hun middelbareschooltijd in het uitstroomprofiel vervolgonderwijs blijven, zijn er verschillende wegen waarlangs ze eindexamen kunnen doen en een diploma kunnen halen. 3 vso-scholen hebben een examenlicentie om zelf het eindexamen af te nemen. In schooljaar 2019/2020 hadden deze 3 scholen samen 63 examenkandidaten, van wie de meesten examens deden op vmbo-g/t-niveau. Recent is er een vierde school bijgekomen. De overige vso-scholen stellen hun leerlingen in de gelegenheid staatsexamens te doen, of als extraneus examen te doen bij een reguliere school voor voortgezet onderwijs. In het schooljaar 2019/2020 hebben 42 vso-scholen hun leerlingen eindexamen laten doen via een extraneusregeling met een reguliere school. In totaal betrof het 783 extranei, iets meer dan vorig jaar.

Hoge extranei-examenresultaten • In schooljaar 2019/2020 slaagden de extraneusexamenkandidaten op basis van alleen de schoolexamens. Vanwege corona ging het centraal examen niet door. Voor de leerweg vmbo-basis ligt het slagingspercentage van de extranei al jaren rond de 95 procent, en in 2020 was dat niet anders (figuur 4.1d). Voor vmbo-kader lagen de slagingspercentages al jaren tussen de 90 en de 95 procent. Dit jaar was het percentage nog hoger: 99 procent. Voor vmbo-g/t schommelde het percentage de afgelopen jaren rond de 90 procent. In 2020 lag het slagingspercentage aanzienlijk hoger en slaagde bijna 100 procent van de leerlingen uit deze leerweg.

Figuur 4.1d Percentage geslaagde extranei naar schoolsoort in de jaren 2015/2016-2019/2020 (n 2019/2020=747)*

*een beperkt aantal leerlingen deed havo- of vwo-examen
Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2021a

Extra aandacht voor examenleerlingen • Het gemiddelde schoolexamencijfer wijkt voor de verschillende leerwegen nauwelijks af van eerdere jaren en ligt tussen de 6,5 en de 7. In 2020 is het gemiddelde 6,6. Volgens de vso-schoolleiders was er in de periode van afstandsonderwijs extra veel aandacht voor de examenleerlingen. Zij kwamen in die periode vaak nog wel naar school en kregen intensieve begeleiding. Op sommige scholen was het schoolexamen voor de extranei al voor de coronasituatie afgerond.

Sterke groei vso-staatsexamenkandidaten • Steeds meer leerlingen in het vso doen eindexamen. Wetgeving en een groei van het aantal leerlingen in het profiel vervolgonderwijs hebben aan die groei bijgedragen. Vso-scholen geven vaak de voorkeur aan een staatsexamenroute, omdat deze de school minder organisatie en tijd kost om met reguliere scholen af te stemmen. De verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling, afname en beoordeling van het staatsexamen is ondergebracht bij het College voor Toetsen en Examens. In de periode 2010-2019 groeide het aantal staatsexamenkandidaten van minder

dan 5.000 naar bijna 10.000 (Schoevers & Van der Ploeg, 2020). Vooral het aantal vso-kandidaten groeit: van 2.000 kandidaten in 2010 naar meer dan 5.000 kandidaten in 2019. Voor vso-leerlingen worden de centraal examens en de college-examens afgenomen op ruim 100 vso-locaties. Vooral het aantal locaties waar relatief weinig kandidaten examens doen, is gegroeid. Het gaat dan vooral om een toename van vso-locaties, maar ook om meer thuislocaties vanwege onder meer ziekte, beperkingen en fobieën van kandidaten.

Afname staatsexamens staat onder druk • Het wordt steeds moeilijker om genoeg examinatoren te vinden, maar ook de planning en organisatie van het grote aantal examens op een veelheid aan locaties staan onder druk (Schoevers & Van der Ploeg, 2020). Deze onderzoekers zien grofweg twee oplossingsrichtingen. Enerzijds stellen zij voor om meer vso-scholen te stimuleren om via extraneus-examens of een eigen examenlicentie te examineren. Anderzijds doen zij voorstellen om de huidige systematiek van de staatsexamens aan te passen, bijvoorbeeld door deze op een kleiner aantal centrale locaties af te nemen, door de mondelinge examens te vervangen door digitale examens en door nog meer aandacht te besteden aan de werving van examinatoren.

Uitbreiding herkansingsmogelijkheden • Als gevolg van corona gingen in 2020 ook bij de staatsexamens de centraal examens niet door. Het staatsexamen kent geen schoolexamens, maar college-examens die na de centraal examens worden afgenomen. Staatsexamenkandidaten konden hun diploma behalen op basis van de resultaten van de college-examens. Voor kandidaten die in eerste instantie niet geslaagd waren, waren er meer herkansingsmogelijkheden dan normaal, tot voor de kerstvakantie. Volgens schoolleiders stonden daardoor enkele staatsexamenleerlingen langer op de vso-school ingeschreven, om daar het examentraject te kunnen afronden.

Alternatieve diploma-uitreiking • Vanwege de maatregelen om besmetting met corona te voorkomen, konden voor alle examenleerlingen de diploma-uitreiking en het examenfeest niet op de gebruikelijke wijze doorgaan. Zeker voor de leerlingen in het vso was dat een grote teleurstelling. Het is immers een bijzondere prestatie wanneer jongeren ondanks hun beperkingen succesvol een examentraject doorlopen. Om dit succes toch te kunnen vieren, bedachten de scholen allerlei alternatieven, zoals een drive-in, een doorloopgang of een uitreiking bij de leerling thuis aan de deur.

Uitstroom en bestendinging

Speciaal onderwijs

Switch van so naar (s)bo • Een deel van de leerlingen in het so stroomt tussentijds uit naar regulier of speciaal basisonderwijs. In 2020/2021 staan 1.370 leerlingen in het (s)bo ingeschreven die een jaar eerder nog in het so zaten. Naar verhouding verlieten in schooljaar 2019/2020 iets minder leerlingen tussentijds het so dan in de 2 voorgaande jaren.

Minder so-leerlingen stromen door naar het vo • Het merendeel van de so-leerlingen stroomt na het so door naar het vso (tabel 4.1a). In 2020 was dat 78,4 procent. Het aandeel uitstromers naar het vso nam de afgelopen jaren toe, terwijl het aandeel leerlingen dat uitstroomt naar het vmbo, havo of vwo daalde, van 19,3 procent in 2016 naar 16 procent in 2020. De uitstroom van het so naar het praktijkonderwijs (pro) schommelt tussen de 5 en 6 procent.

Tabel 4.1a Percentage so-leerlingen dat doorstroomt naar vso, pro of vo in de jaren 2016-2020 (n 2020=5.105)

	2016	2017	2018	2019	2020*
Vso	74,4	76,1	76,9	77,6	78,4
Pro	6,3	5,3	5,6	5,9	5,6
Vo	19,3	18,6	17,5	16,5	16,0

*voorlopige cijfers

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2021a

Belemmeringen overdracht naar regulier onderwijs • Bij een tussentijdse uitstroom naar (s)bo, zorgen so-scholen voor een warme overdracht die vaak gepaard gaat met observaties en gewenningsdagen. Volgens de meeste schoolleiders uit de monitor konden de so-scholen hun leerlingen in schooljaar 2019/2020 door de corona-omstandigheden minder goed voorbereiden op de overstap naar regulier onderwijs (Inspectie van het Onderwijs, 2020c). Enkele ouders wilden hun kind daarom de overstap naar regulier onderwijs nog niet laten maken.

Vaak succesvolle uitstroom naar regulier onderwijs • Ruim 90 procent van de so-leerlingen die tussentijds uit het so naar het basisonderwijs uitstroombden, bevindt zich daar na 2 jaar nog steeds of bevindt zich in het vo. Na 4 jaar ligt het percentage rond de 81 procent. Vergelijkbaar is de bestendiging na 2 jaar van so-leerlingen die naar het sbo zijn uitgestroomd. In het sbo is het bestendigingspercentage na 4 jaar lager dan in het bao. Daar zit dan nog 71 procent van de tussentijds ingestroomde so-leerlingen. De overige leerlingen zijn teruggekeerd naar het so, of doorgestroomd naar het vso. De bestendiging van so-leerlingen die aan het einde van het so uitstromen naar vo is na 2 jaar zo'n 87 procent, en na 4 jaar 80 procent. De redelijk hoge bestendiging bij tussentijdse en einduitstroom is positief. Dat neemt niet weg dat het voor elke uitvallende leerling zeer ingrijpend kan zijn om vaker in een schoolloopbaan van school te moeten wisselen. Het is daarom van groot belang het toekomstperspectief van een leerling goed in te schatten.

Voortgezet speciaal onderwijs

Dalende switch vanuit vso naar regulier onderwijs • Al een paar jaar daalt het aantal leerlingen dat tussentijds vanuit het vso naar het regulier onderwijs uitstroomt, van ruim 1.100 in schooljaar 2015/2016 naar een kleine 700 in schooljaar 2019/2020. Ook wanneer we het aantal vso-leerlingen dat zich een jaar later in vo of pro bevindt, afzetten tegen het aantal leerlingen dat zich dan in het vso bevindt, ontstaat het beeld van een afnemende tussentijdse uitstroom naar regulier onderwijs. In 2015/2016 stroomde 3,9 procent van de vso-leerlingen tussentijds uit naar vo of pro, in 2019/2020 is dat 2,5 procent. Wellicht speelt mee dat het vso een veilige haven vormt voor leerlingen die zich eerder op een reguliere school vaak al langere tijd niet meer goed konden ontwikkelen, en soms zelfs (gedeeltelijk) thuis kwamen te zitten. Inspecteurs horen regelmatig dat het de vso-scholen tijd kost om deze kwetsbare leerlingen weer tot leren te laten komen.

Geen 20+ in profiel dagbesteding • Op grond van de Wet op de expertisecentra mogen leerlingen tot maximaal 20 jaar in het vso ingeschreven staan. In het arbeidsmarktgerichte uitstroombprofiel en het uitstroombprofiel vervolgonderwijs kan van dit wettelijke voorschrift met toestemming van de inspectie worden afgeweken, om leerlingen een examentraject te laten afmaken of om hun kansen op werk te vergroten. Scholen moeten hiervoor dan een ontheffingsaanvraag bij de inspectie indienen. In 2018/2019 ging het om 18 toegekende ontheffingen. In 2019/2020 waren er 14 ontheffingsaanvragen, waarvan er 9 werden toegekend. Er werden 5 aanvragen afgewezen, omdat de betreffende leerling in het uitstroombprofiel dagbesteding zat, of omdat het een leerling was die eerder nog niet stond ingeschreven.

De meeste doorstroom naar de entreeopleiding • Ieder schooljaar stromen leerlingen uit het vso door naar het mbo. In 2018/2019 zijn 3.379 leerlingen direct na schoolverlaten naar het mbo gegaan. Deze leerlingen stromen vooral in bij de entreeopleiding (35 procent), op niveau 2 (29 procent) en op niveau 4 (24 procent). Minder leerlingen gaan naar niveau 3 (11 procent). Vergeleken met instromers die nooit op het vso hebben gezeten, stromen leerlingen met een vso-achtergrond vaker in op niveau 1 en 2 en minder vaak op niveau 4.

Lager studiesucces studenten met vso-achtergrond • Mbo-studenten met een vso-achtergrond switchen vaker van opleiding dan studenten zonder vso-achtergrond. Minder dan 10 procent van de studenten zonder vso-achtergrond switcht van studie, ten opzichte van 12,8 procent van de mbo-studenten met vso-achtergrond. Dit verschil is de afgelopen jaren kleiner geworden. Een verschil dat blijft, is dat leerlingen met een vso-achtergrond de mbo-instelling vaker zonder diploma verlaten. Van de voormalig vso-leerlingen verlaat 40 procent het mbo ongediplomeerd, ten opzichte van 20 procent van de niet-vso-leerlingen. Dit verschil bestaat op alle niveaus.

Doorstroom vanuit arbeidsmarktgericht profiel naar een vervolgopleiding • Om zicht te krijgen op het perspectief van vso-leerlingen uit het arbeidsmarktgerichte uitstroombestand, kijken we naar leerlingen uit dit profiel die in 2015 het vso verlieten. Van deze groep leerlingen stroomde 61 procent uit richting de arbeidsmarkt. Dat wil zeggen dat ze werk of geen werk hadden, al dan niet met uitkering (tabel 4.1b). De overige schoolverlaters uit het arbeidsmarktgerichte profiel, bijna 40 procent, begonnen in 2015 aansluitend aan het vso aan een vervolgopleiding. Dit aandeel was 3 jaar later, op 1 oktober 2018, zelfs gestegen naar ruim 50 procent. Deze leerlingen maakten vaak de overstap naar de entreeopleiding.

Tabel 4.1b Positie op de arbeidsmarkt in oktober in het jaar van uitstroom en 3 jaar later, uitstromers 2014/2015 (in percentages, n=9.860).

		Uitstroombestand arbeidsmarkt		Uitstroombestand vervolgonderwijs		Uitstroombestand dagbesteding	
		2015	2018	2015	2018	2015	2018
Doorstroom naar vervolgonderwijs		39,0	50,9	77,9	86,1	4,4	7,9
Uitstroom	Werknemer	11,5	11,9	4,5	3,7	1,5	2,0
	Werknemer en uitkering	7,1	8,5	0,4	0,6	2,5	3,0
	Uitkering	24,4	24,9	5,1	7,0	78,3	85,1
	Geen werk, geen uitkering	18,0	3,8	12,1	2,7	13,3	2,0

Bron: CBS, 2020

Lage baankansen vso jongeren uit arbeidsmarktgericht profiel • Jongeren uit het arbeidsmarktgerichte profiel van het vso hebben al jaren lage baankansen (Inspectie van het Onderwijs, 2020i). Zo vindt maar ongeveer 20 procent van de leerlingen die dit profiel volgden een baan. Inspecteurs horen van scholen soms succesverhalen over leerlingen die van hun externe eindstage een baan weten te maken. Deze verhalen lijken maar voor een klein deel van de jongeren van toepassing te zijn. In de eerste helft van 2020 zijn de baankansen van de jongeren die vanuit het arbeidsmarktgerichte profiel het vso in de afgelopen jaren verlieten alleen maar verder gedaald. In 2020 hebben deze voormalig vso-leerlingen relatief vaker hun baan verloren dan in 2019 en 2018 (zie ook hoofdstuk 1). Verloor in 2018 en 2019 ongeveer 15 procent van de werkende voormalig vso'ers met een arbeidsmarktprofiel hun baan, in de periode tussen februari en september in 2020 was dit 18,4 procent. Daarnaast vonden in dezelfde periode ook minder niet-werkenden een baan. In 2019 was dat 11,5 procent en in 2020 8,8 procent (Inspectie van het Onderwijs, 2021b).

Belang van een warme overdracht • Een directe overgang van school naar werk gebeurt idealiter op basis van een goed georganiseerde uitwisseling van informatie over de jongere, een doorlopende begeleiding en met vaste contactpersonen (Franken & Matenman, 2019). Voor een grote groep leerlingen die niet onmiddellijk na schoolverlaten aan het werk gaat, ontbreekt vaak zo'n warme overdracht en het perspectief van die groep is ook op langere termijn ongunstig.

Druk op praktijkvorming en stage door corona • De arbeidskansen zijn beperkt voor vso-jongeren, die vanuit het arbeidsmarktgerichte uitstroombestand rechtstreeks naar de arbeidsmarkt willen uitstromen. Dat neemt niet weg dat er diverse goede initiatieven zijn, waarbij vso-scholen er samen met gemeentes en het bedrijfsleven wel in slagen om deze groep jongeren aan het werk te krijgen en te houden. De gevolgen van corona zouden de continuïteit en uitbreiding van deze initiatieven in de weg kunnen staan. Bij veel vso-scholen kon het traject van praktijkvorming en stage sinds maart 2020 niet op de gebruikelijke wijze plaatsvinden (Inspectie van het Onderwijs, 2020e; 2020f; 2020g). Er waren minder praktijklessen en veel individuele stages werden vertraagd, of konden niet doorgaan. Ook stopten de groepsstages en daarmee de mogelijkheid om leerlingen geleidelijk op hun individuele externe stage voor te bereiden. Hierdoor misten veel jongeren de gelegenheid om in levensreële situaties praktijk- en werkervaring op te doen en werknemersvaardigheden te ontwikkelen.

Vorbereiding op entree vaak weinig planmatig • Een goed voortraject kan aan het studiesucces in het mbo bijdragen. Daarom onderzochten wij hoe leerlingen uit kwetsbare groepen binnen vmbo,

pro en vso op instroom in de entreeopleiding worden voorbereid (Inspectie van het Onderwijs, 2020j). Scholen kunnen de voorbereiding op instroom in een entreeopleiding in bepaalde opzichten verbeteren. Zo hebben de vso-scholen uit het onderzoek beperkt zicht op de competenties die een leerling moet hebben om goed voorbereid de entreeopleiding in te stromen. Uit de ontwikkelingsperspectieven blijkt vaak niet waarom de entreeopleiding een passend perspectief is, en wat er nodig is om een leerling goed op dit perspectief voor te bereiden. Ook ontbreekt vaak een specifieke (pedagogische) aanpak passend bij het niveau en de kenmerken van de potentiële mbo-1-leerlingen. De organisatie van de overgang is doorgaans afhankelijk van individuele initiatieven van leraren. Een vaste overlegstructuur en een structurele uitwisseling met het mbo over succesfactoren ontbreekt. Hierdoor hebben scholen weinig onderbouwde informatie om op kwaliteitsverbetering van het onderwijs aan leerlingen met dit perspectief te sturen.

Samen zorg voor goede overgang • Er zijn ook goede voorbeelden van vso-scholen die structureel met mbo-instellingen samenwerken om de overgang van vso naar de entreeopleiding met succes te laten plaatsvinden. Het gaat dan onder andere om een school waarbij de leerlingen al een deel van de week lessen volgen op de mbo-instelling. Ook zijn er soms contacten met jobcoaches om het vervolgtraject van de schoolverlaters te bewaken. Sinds vorig jaar bestaat er voor vo-samenwerkingsverbanden een wettelijke verplichting om bij het op overeenstemming gericht overleg met de gemeente, ook mbo-instellingen uit de regio aan tafel te vragen, juist voor een goede overgang en aansluiting.

Entreeopleiding binnen het vso • Een groeiend aantal vso-scholen stelt de leerlingen in de gelegenheid om binnen het vso de entreeopleiding te volgen en een mbo-1-diploma te halen. Hiervoor moeten de scholen een samenwerkingsovereenkomst sluiten met een mbo-instelling, die zorg draagt voor examinering en diplomering. De vso-leerlingen kunnen dan in de hun vertrouwde, kleinschalige vso-omgeving begeleiding en ondersteuning krijgen van mentoren en stagecoördinatoren die hun onderwijsbehoeften kennen, en daarmee weten om te gaan. Dit zijn goede voorwaarden om de kans op studiesucces te vergroten. Bovendien kent het vso een wettelijke verplichting tot nazorg en het mbo niet. Wanneer de vso-scholen de nazorg goed organiseren, kunnen zij voorkomen dat jongeren buiten beeld raken.

Gedeelde verantwoordelijkheid • De inspectie vroeg 337 vso-scholen en 687 scholen voor praktijkonderwijs of vmbo-basis, naar hun eventuele samenwerking met mbo-instellingen om binnen het vso of pro een entreeopleiding te realiseren. Daarbij kwamen een aantal pluspunten van de samenwerking naar voren (Inspectie van het Onderwijs, 2020l). Dit zijn onder andere de mogelijkheden tot maatwerk in het onderwijsprogramma, de flexibele examinering en de gedeelde verantwoordelijkheid om kwetsbare jongeren een perspectief te bieden. Tegelijkertijd gaven sommige vso- en pro-scholen aan, dat de protocollen en procedures van de mbo-instellingen het lastig maakten om snel en soepel tot gezamenlijke afspraken te komen.

4.2 Het bestuur

Sinds 2017 hanteert de inspectie een bestuursgerichte aanpak. Het bestuur is immers eindverantwoordelijk voor de kwaliteit en continuïteit van het onderwijs. Een keer in de vier jaar voeren we een bestuursonderzoek uit. We beantwoorden dan de vraag of de sturing op de onderwijskwaliteit op orde is en of er sprake is van deugdelijk financieel beheer. Bij niet-naleving van de wettelijke vereisten geven we de besturen herstelopdrachten.

Kwaliteitszorg en ambitie op bestuursniveau

Uitstel bestuursgerichte onderzoeken • Sinds 2017 onderzoekt de inspectie of het stelsel van kwaliteitszorg op bestuursniveau aan de wettelijke eisen voldoet. In een cyclus van vier schooljaren komt ieder bestuur aan de beurt. Maar in schooljaar 2019/2020, het derde jaar van de vierjaarscyclus,

moesten de vierjaarlijkse bestuursonderzoeken bij dertien besturen met (v)so-scholen vanwege de coronasituatie worden uitgesteld.

Kwaliteitszorg vaak onvoldoende • Van 1 augustus 2017 tot 1 augustus 2020 stelde de inspectie bij 52 besturen met voornamelijk (v)so-scholen vast of de kwaliteitszorg voldoende was. Bij 23 besturen was de kwaliteitszorg niet, of te weinig op orde. Vaak hebben deze besturen onvoldoende relevante kwaliteitsinformatie om adequaat op kwaliteitsverbetering te sturen. Vooral het zicht op de onderwijsresultaten van de leerlingen ontbreekt, en op de vaardigheden van leraren om goede lessen te geven.

Moeizaam herstel kwaliteitszorg • Besturen waarbij de sturing op de onderwijskwaliteit niet op orde is, krijgen na uiterlijk twee jaar een herstelonderzoek. In de afgelopen twee schooljaren heeft bij zeventien besturen een herstelonderzoek plaatsgevonden. Bij negen van hen, waarvan zeven tot dezelfde personele unie behoren, bleek de kwaliteit nog altijd niet voldoende verbeterd. Deze besturen slagen er niet in om doelgericht op onderwijsverbetering te sturen. Dat komt omdat het merendeel van deze besturen over te weinig onderwijsinhoudelijke deskundigheid beschikt, en/of omdat de besturen de verantwoordelijkheden voor sturing en verantwoording niet duidelijk hebben belegd. Ook ontbreken vaak afspraken met de scholen over te behalen streefdoelen en normen voor onderwijskwaliteit. Wanneer de scholen wel jaar- en verbeterplannen hebben, hebben de besturen vaak onvoldoende zicht op de inhoud en/of de voortgang van deze plannen. Bij de besturen die hun kwaliteitszorg niet hebben weten te verbeteren, heeft de inspectie in samenwerking met het escalatieteam van het ministerie van OCW een intensief hersteltraject ingezet.

Rol intern toezichthouder bij beleidsrijk begroten • In de afgelopen drie schooljaren scoorden bijna alle bezochte speciaal onderwijsbesturen voldoende op de aspecten continuïteit en rechtmatigheid binnen het kwaliteitsgebied financieel beheer. De besturen krijgen geen oordeel voor het aspect doelmatigheid. Bij dit aspect benoemen de inspecteurs wel regelmatig aandachtspunten. Het valt bijvoorbeeld op dat in het jaarverslag vaak een inhoudelijke rapportage ontbreekt over de uitkomsten van het intern toezicht op de doelmatige besteding van de rijksmiddelen. Het is een wettelijke taak van de intern toezichthouder om hierop toe te zien. Gezien het maatschappelijk debat over de hoogte van de reserves bij onderwijsinstellingen, is het belangrijk dat intern toezichthouders aandacht besteden aan en publieke verantwoording afleggen over de doelmatige besteding van middelen.

Wet- en regelgeving

Verdere toename aanvragen vermindering onderwijstijd • Op scholen voor (v)so volgen sommige leerlingen minder uren onderwijs dan het jaarlijks minimum dat de scholen wettelijk verplicht zijn aan te bieden. In de meeste gevallen waarbij de leerling niet de volle schooltijd aanwezig is, is een aanvraag bij de inspectie niet nodig. Vaak is het voldoende dat het bevoegd gezag van een school documenten en verklaringen bezit waarmee het kan aantonen waarom de leerling minder onderwijsuren heeft gevolgd. De leerling krijgt dan bijvoorbeeld een behandeling ter ondersteuning van het onderwijs, heeft een chronische ziekte of verblijft in een residentiële setting. Bij overige lichamelijke en/of psychische redenen moet de school bij de inspectie ontheffing aanvragen. In schooljaar 2019/2020 werden er 836 aanvragen ingediend, waarvan er 794 zijn toegekend. Van de overige 42 aanvragen werden er 28 niet toegekend, meestal omdat toestemming van de inspectie niet nodig bleek, en werden er 14 afgewezen, vooral omdat er geen uitzicht was op ingroei tot het volledige aantal uren. Ten opzichte van het voorgaande jaar is het aantal aanvragen opnieuw, met ruim 200, gestegen. De redenen voor deze stijging zijn niet onderzocht.

Tekortkomingen in toepassing meldcode • Bij vermoedens van geweld in huiselijke kring zijn beroepskrachten verplicht de meldcode Huiselijk geweld en kindermishandeling toe te passen. In 2019/2020 ging de inspectie op veertien (v)so-scholen na of zij de meldcode toepassen. Negen scholen voldeden aan de wettelijke vereisten. Eén van hen voegde zelfs stappen aan de meldcode toe om preventief te werken en het proces te evalueren. De vijf scholen die in gebreke bleven, kregen een herstelopdracht. Zij hadden wel een meldcode, maar konden niet aantonen dat het bevoegd gezag de kennis en het gebruik daarvan bevordert. Ook lag niet altijd duidelijk vast wie er voor de uitvoering van de processtappen verantwoordelijk is.

Ontbrekende Verklaringen omtrent het Gedrag • In 2019 kregen vier besturen een opdracht tot onmiddellijk herstel, omdat de accountant had aangegeven dat een of meerdere Verklaringen omtrent het gedrag ontbraken. In totaal ging het om zeven ontbrekende verklaringen. Vier medewerkers bleken al uit dienst te zijn. Van de overige drie werden de verklaringen alsnog ontvangen. In 2018 ging het om twaalf verklaringen, die de inspectie pas na een herstelopdracht kreeg toegezonden.

4.3 De scholen

Scholen kunnen in aanmerking komen voor verificatieonderzoeken, specifieke onderzoeken, stelselonderzoeken, risicogerichte kwaliteitsonderzoeken, herstelonderzoeken of onderzoeken naar Goed. Sinds 2017 voeren we niet meer cyclisch bij alle scholen een integraal onderzoek uit. Daarom hebben we niet van iedere school een recent oordeel over de onderwijskwaliteit en geven de oordelen die we gaven in de periode 2017-2020 geen representatief beeld van de kwaliteit van alle (v)so-scholen.

9 scholen onder de maat • Elk jaar stelt de inspectie op basis van een risicoanalyse vast bij welke scholen er mogelijk sprake is van tekortkomingen in de basiskwaliteit van het onderwijs. In overleg met het bestuur wordt bekeken of het nodig is een risicogericht kwaliteitsonderzoek uit te voeren. Op 1 september 2020 was op 8 scholen de onderwijskwaliteit onvoldoende en op 1 school zeer zwak. Op deze 9 scholen volgden in totaal 1.732 leerlingen onderwijs.

Meer aanmeldingen voor excellent • Op 1 september 2020 telde het (v)so 29 goede scholen. In de eerste helft van schooljaar 2020/2021 waren er 8 nieuwe aanvragen voor een onderzoek naar de waardering Goed. De waardering Goed van de inspectie is een voorwaarde om aan het traject Excellente Scholen te kunnen deelnemen. Niet alle goede scholen kiezen ervoor om ook excellent te worden. In 2020 meldden zich 9 scholen aan voor deelname aan het traject Excellente Scholen. Dat zijn er drie meer dan in 2019. In 2020 betreft het vijf nieuwe aanmeldingen van so- en drie nieuwe aanmeldingen van vso-scholen. Eén vso-school wilde haar predicaat, dat drie jaar geldig is, verlengen. In verband met de scholensluiting is de toekenning van het predicaat Excellente School uitgesteld.

Context lespraktijk in tijden van corona

Druk op continuïteit en kwaliteit van onderwijs • Vanaf de start van schooljaar 2020/2021 werden vrijwel alle (v)so-scholen door personele knelpunten, als gevolg van een tweede coronagolf, belemmerd bij de inrichting van de lespraktijk en de organisatie van inhaalactiviteiten. Volgens schoolleiders stonden de continuïteit en kwaliteit van het onderwijs onder druk (Inspectie van het Onderwijs, 2020c). Er was veel kortdurend verzuim van teamleden die thuis in quarantaine zaten, of in afwachting waren van een testuitslag. Directies en teams ervoeren daardoor een voortdurende belasting om het (tijdelijk) tekort aan leraren op te vangen. Veel scholen kampen sowieso al met een lerarentekort en/of hebben moeite vervangend personeel te vinden. Ook als er vervangers beschikbaar zijn, biedt dat niet altijd voor alle doelgroepen een passende oplossing. Sommige kinderen in het (v)so hebben vanwege hun beperkingen grote behoefte aan leraren en assistenten met wie ze vertrouwd zijn. Contact met onbekenden zorgt bij hen vaak voor onrust, angst en/of gedragsproblemen.

Omgaan met personeelsverzuim • De scholen uit het monitoronderzoek benoemden allerlei genomen maatregelen om met het personeelsverzuim om te gaan. Doorgaans werden de lessen opgevangen door collega's, soms werden de betreffende groepen leerlingen verdeeld over andere groepen. Vlak voor de herfstvakantie zag 44 procent van de so scholen en 39 procent van de vso scholen zich genooddaakt om groepen leerlingen één of enkele dagen naar huis te sturen. Enkele scholen sloten (tijdelijk) de deuren. Scholen gaven aan erop toe te zien dat niet steeds dezelfde groepen leerlingen door de maatregelen getroffen werden. Bij het (gedeeltelijk) stopzetten van het

onderwijs op school kregen de leerlingen vaak een combinatie van fysiek en afstandsonderwijs, soms enkel afstandsonderwijs, maar geregeld ook (tijdelijk) geen enkele vorm van onderwijs. Bij het afstandsonderwijs kon in de meeste gevallen een beroep worden gedaan op leraren die van huis uit konden werken.

Meldpunt schoolsluiting • In de maanden november en december 2020 zijn er ongeveer 50 meldingen geweest van geheel of gedeeltelijke sluiting van scholen. Daarnaast kwamen bij de inspectie, langs andere wegen, herhaaldelijk meldingen binnen over kortere schoolweken voor alle of groepen leerlingen. In het kader van een tweede lockdown gingen vanaf 16 december 2020 opnieuw alle scholen dicht, behalve voor kwetsbare groepen leerlingen, zoals voor examenleerlingen of voor leerlingen voor wie er thuis geen goede opvang is.

Onderwijs aan leefgroepen • Op de scholen verbonden aan gesloten jeugdzorginstellingen of justitiële jeugdinstellingen konden de onderwijsactiviteiten grotendeels doorgang vinden (Inspectie van het Onderwijs, 2020a; 2020b). Maar in veel gevallen kregen de leerlingen voor korte of langere tijd geen onderwijs meer op school, maar op de woonafdeling. Kwamen ze wel naar school, dan vaak in halve leefgroepen. Omdat een leefgroep niet, zoals een klas, op niveau is ingedeeld, moesten de leraren meer differentiëren en op een andere groepsdynamiek afstemmen. De examenklassen bleven wel overal intact.

Kwaliteitszorg

Betere kwaliteitsjaarplannen • In de periode 2017-2020 beoordeelde de inspectie de kwaliteitszorg bij een niet-representatieve groep van 213 (v)so-scholen. 72 procent van de scholen kreeg een voldoende en 5,6 procent de waardering Goed. Inspecteurs zien de kwaliteit van de jaarplannen over de jaren toenemen. Deze van het schoolplan afgeleide plannen liggen aan de basis van verbeter- en ontwikkeltrajecten, onder andere om ambitiegerichter te werken of een sterker pedagogisch klimaat te realiseren. Vanwege corona konden de studiedagen met de teams vaak niet op de gebruikelijke wijze plaatsvinden. Maar in versneld tempo werden digitale toepassingen benut om toch met elkaar in overleg te zijn, en samen aan de onderwijskwaliteit te blijven werken.

Verbeter- of ontwikkelacties als gevolg van corona • Vrijwel alle (v)so-scholen uit het monitoronderzoek gaven aan het onderwijs, zoals verzorgd in de coronaperiode, te hebben geëvalueerd (Inspectie van het Onderwijs, 2020c). Dit gebeurde doorgaans door middel van team- en medezeggenschapsraadbesprekingen. Soms werden er ook vragenlijsten onder ouders uitgezet. Leraren wisselden onderling veel uit over het onderwijsaanbod en de inrichting van het onderwijs, om samen na te gaan wat wel en niet werkt voor de doelgroep. Bij twee op de drie scholen leidden de evaluaties tot verbeter- of ontwikkelacties voor de (meer)jaarplannen voor de school. Vaak waren die acties erop gericht om het onderwijs verder te digitaliseren, en om beleidsthema's naar het volgend schooljaar door te schuiven om ze goed te kunnen afronden. Daarnaast werkten de scholen ook aan back-upplannen om voorbereid te zijn voor een eventuele nieuwe periode van (gedeeltelijk) afstandsonderwijs.

Kansen en bedreigingen • Een schooljaar in de ban van corona zorgt voor bedreigingen van de onderwijskwaliteit, zoals leerachterstanden en vertraging in de sociale, emotionele en maatschappelijke ontwikkeling van de leerlingen. Ook waren er minder mogelijkheden voor leerlingen om praktijkervaring op te doen en goed voorbereid naar de arbeidsmarkt uit te stromen. Maar de bevroegde scholen benoemden ook kansen en nieuwe verworvenheden. Zo gaven vrijwel alle scholen aan dat bepaalde overleggen efficiënter en effectiever verliepen via online vergaderen. Ook zijn de contacten met ouders geïntensiveerd. Waar ouders voorheen vanwege de reisafstand niet naar een ouderavond kwamen, sluiten ze nu vaker wel aan bij een digitale bijeenkomst. Mentoren voeren nu soms ook na school online gesprekken met leerlingen, die vaak beter en rustiger verlopen dan de gesprekken in de hectiek van de school.

Vaker onlineaanbod • Bij enkele inspectieonderzoeken op locatie merkten leraren op dat een deel van de leerlingen digitaal vaardiger bleek te zijn dan zij voorheen hadden ingeschat. Ze kunnen nu meer gebruik maken van instructievideo's en onlinelessen, onder andere voor leerlingen die vanwege lichamelijke of psychische oorzaken even niet naar school kunnen komen, maar nog wel in staat zijn op afstand de les te volgen. Of ze zetten het onlineaanbod in voor leerlingen die baat hebben bij een prikkelarmere digitale leeromgeving, zodat ze rustiger zelfstandig kunnen werken.

Meer rust in de school • Bij so-scholen was een andere binnenkomst van de leerlingen, bij de start van de dag, een veelgenoemde nieuwe verworvenheid. De kinderen komen nu alleen, zonder ouders of taxichauffeurs, de school binnen en lopen rechtstreeks naar hun klaslokaal. Hierdoor nam bij de start van de dag de rust in de school en de aandacht voor de kinderen toe. Het komt bovendien de zelfredzaamheid van de kinderen ten goede.

Onderwijsaanbod

Breder en gevarieerder onderwijsaanbod in JJI • Eind 2019 deden verschillende inspecties gezamenlijk onderzoek naar het behandel-, zorg- en onderwijsaanbod van de vijf Nederlandse Justitiële Jeugdinstellingen (JJI) en de bijbehorende scholen. Vastgesteld werd dat het onderwijsaanbod breder en gevarieerder was geworden en beter passend bij de veranderde doelgroep van jeugdige justitiabelen, maar dat het tempo waarin het nieuwe aanbod ontwikkeld wordt, traag is (Inspectie Justitie en Veiligheid, 2021).

Meer nadruk op toeleiding van JJI naar arbeid • Voor de huidige JJI-doelgroep, met vaker oudere jongeren, ligt de nadruk nu meer op arbeidstoeleiding, werknemersvaardigheden en burgerschapscompetenties. Bij verschillende instellingen komt een arbeidstrainingcentrum tot stand, waarbinnen de jongeren praktijkervaring kunnen opdoen en certificaten kunnen behalen voor bijvoorbeeld vorkheftruckchauffeur of lasser. Ook worden er meer interne stages aangeboden in samenwerking met diverse erkende leer- en werkbedrijven, waarbij het opvalt dat de stagemogelijkheden van de verschillende JJI's sterk variëren. Voor havo- en vwo-leerlingen is in samenwerking met externe onderwijsinstellingen steeds vaker onderwijs en examinering op niveau mogelijk. Bovendien is het aanbod voor jongeren met een licht verstandelijke beperking uitgebreid. Een knelpunt vormt het aanbod voor langverblijvende jongeren, die soms goed in staat zijn om een mbo-traject op niveau 2 of hoger te volgen. Een vso-school kan op basis van de wet maximaal mbo-onderwijs op niveau 1 (entreeopleiding) aanbieden.

Samenwerking

Op te lossen knelpunten • In de periode 2017-2020 beoordeelden we bij een niet-representatieve groep van 128 (v)so-scholen de kwaliteit van de samenwerking. Slechts 1 school kreeg een onvoldoende en ruim 40 procent de waardering Goed. In het realiseren van de samenwerking met andere scholen, (keten)partners en samenwerkingspartners als instellingen voor jeugdhulp, ervaren de scholen knelpunten die vaak te maken hebben met wet- en regelgeving, bestuurlijke inrichting en huisvesting (De Boer, 2020). De inzet van jeugdhulp is in de (v)so-scholen toegenomen. Scholen zoeken oplossingen om te grote aantallen hulpverleners in de school te voorkomen.

Expertise jeugdhulp beter benutten • Een van de maatregelen in het kader van de verbeteraanpak passend onderwijs is het beter benutten van de expertise van jeugdzorg in de school (OCW, 2020). Het is belangrijk dat speciaal onderwijs en de jeugdzorg samen optrekken, waardoor signalen tijdig worden opgepikt, de jeugdhulp of jeugdzorg snel beschikbaar is en zwaardere zorgvragen kunnen worden voorkomen. In onze onderzoeken bij samenwerkingsverbanden horen wij dat leraren tevreden zijn over de samenwerking, maar dat de snelle wisseling van professionals een aandachtspunt is.

Samenwerking reguliere en speciale scholen • Scholen voor (v)so werken om allerlei redenen samen met reguliere scholen voor (speciaal) basisonderwijs en voortgezet onderwijs. De belangrijkste motieven zijn betere bediening van groepen leerlingen met speciale ondersteuningsbehoeften en

verbetering van individuele maatwerktrajecten. Bij samenwerkingsinitiatieven tussen vso en vo worden ook andere motieven genoemd, zoals leerlingen optimale ontwikkelingskansen bieden om ze zo goed mogelijk op hun functioneren in de maatschappij voor te bereiden (Van Veen et al., 2019). Ook het bevorderen van een inclusieve samenleving en het tegengaan van stigmatisering van bepaalde leerlingen, worden als redenen voor samenwerking of integratie genoemd. De ervaringen die scholen hierbij opdoen kunnen zij gebruiken om te komen tot inclusiever onderwijs.

Samen onder één dak • Sommige speciale en reguliere scholen vestigen zich met elkaar onder één dak. Dat doen ze bijvoorbeeld om het onderwijsaanbod en de leeromgeving voor hun leerlingen te verbreden en te verrijken, om contacten tussen jongeren uit speciaal en regulier onderwijs te bevorderen en om expertise tussen leraren van verschillende onderwijssectoren uit te wisselen. Ook zijn er schakeltrajecten die erop gericht zijn speciale jongeren begeleid en gefaseerd naar regulier onderwijs te laten doorstromen. Bij een samenwerking tussen bao, sbo en so is het doel vaak een continuüm van zorg om maatwerkarrangementen aan te bieden, die tegemoetkomen aan verschillende combinaties van leer- en ondersteuningsbehoeften.

Deelname aan experimenteerregeling • Sinds 2018 kunnen speciale en reguliere scholen voor samenwerking gebruik maken van een experimenteerregeling. In totaal lopen er op dit moment veertien experimenten. In de meeste gevallen gaat het om samenwerkingsvormen met so/sbo/bao en slechts enkele vso/vo-initiatieven. Uit een tussenrapportage over de experimenten blijkt dat culturen tussen scholen maar langzaam worden doorbroken (de Boer, 2020). Inclusie lukt soms wel op het niveau van een klas, maar het is de bedoeling dat de scholen naar een geïntegreerde voorziening toewerken.

Overstap naar regulier onderwijs door (v)so-scholensluiting • Er zijn ook reguliere en speciale scholen die tot vergaande samenwerking of integratie komen zonder gebruik te maken van de experimenteerregeling. De aanleiding hiervoor is soms de sluiting van een speciale school. In 2019 zat 1 procent van de leerlingen in sbo, so, pro en vso op een school die ging sluiten (DUO, 2020). Bij de sluiting van een speciale voorziening wordt relatief vaker gekozen voor het plaatsen van leerlingen op een reguliere school. In de periode 2016-2019 bleek de overstapkans naar regulier onderwijs voor leerlingen bij de sluiting van een so-school 2,8 keer groter en bij de sluiting van een vso-school zelfs 5,8 keer, dan wanneer deze scholen bleven bestaan.

Aparte vo-afdeling voor voormalige vso-leerlingen • De overstap naar een reguliere school betekent niet altijd dat de leerling in een reguliere klas terecht komt. In 2017 werden enkele vso-scholen van één stichting opgeheven. Aanleiding waren afnemende leerlingenaantallen en de gevolgen van de negatieve verevening. Een aanzienlijk deel van de vso-leerlingen werd ingeschreven bij reguliere vo-scholen. Deze scholen richten voor deze leerlingen een aparte afdeling in met extra ondersteuning en begeleiding. Uit onderzoeken bij deze afdelingen blijkt dat het tijd en moeite kost om de vso-doelgroep in de vo-context in te bedden. Knelpunten worden bijvoorbeeld ervaren bij het zicht krijgen op en zich verantwoorden over opbrengsten, en bij het invoegen van leerlingegegevens in het digitale vo-leerlingvolgsysteem. Positief zijn de mogelijkheden om met meer leraren kennis en vaardigheden te delen en om leerlingen een rijker praktijk aanbod te bieden.

Schoolklimaat

Uitstel afname veiligheidsmonitor • In de periode 2017-2020 beoordeelden inspecteurs bij ongeveer honderd (v)so-scholen het schoolklimaat. Bij alle scholen was de veiligheid voldoende. Dat betekent dat scholen voldoen aan de wettelijk vereiste voorwaarden voor een veilige leer- en werkomgeving en onder andere een actueel veiligheidsbeleid hebben. Scholen moeten bovendien jaarlijks de veiligheidsbeleving van hun leerlingen monitoren en de inspectie van de resultaten van deze peiling in kennis stellen. Bij een groot aantal scholen, die gewend zijn de veiligheidsmonitor in het voorjaar af te nemen, is de afname in 2019/2020 door corona niet doorgegaan. In de periode van afstandsonderwijs waren er scholen die een aparte monitor hanteerden om het welbevinden van de leerlingen thuis te meten, en waar nodig actie te ondernemen. Die acties bestonden bijvoorbeeld uit crisissoverleg met ketenpartners

en intensiever contact met ouders en kinderen. Ook werd soms besloten om leerlingen naar school te laten komen. Verder gaven veel scholen aan vaak met leerlingen in gesprek te zijn over de impact van de crisis op hun gemoedstoestand.

Meldingen over schorsingen en bij de vertrouwensinspecteurs • Gegevens over het schoolklimaat krijgt de inspectie ook in de vorm van schorsingsmeldingen en meldingen bij de vertrouwensinspectie. In schooljaar 2019/2020 betrof het 936 schorsingsmeldingen van langer dan één dag, waarvan 784 in het vso. Ouders, leerlingen, docenten, directies en besturen, maar ook vertrouwenspersonen, kunnen vertrouwensinspecteurs raadplegen als zich in of rond de school (ernstige) problemen voordoen op het gebied van seksuele intimidatie en seksueel misbruik, psychisch en fysiek geweld of discriminatie en radicalisering. In het schooljaar 2019/2020 kwamen 92 meldingen over het (v)so binnen bij de vertrouwensinspecteurs. In verband met de periode van scholensluiting zijn beide aantallen niet goed te vergelijken met eerdere jaren.

Literatuur

- Boer, A. de (2020). *Evaluatie passend onderwijs. Sectorrapport speciaal onderwijs*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- CBS (2020). *Arbeidsmarktkenmerken van uitstromers vso en pro 2013-2018*. Den Haag: CBS. Geraadpleegd op 9 oktober 2020 van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2020/38/arbeidsmarktkenmerken-uitstromers-vso-en-pro-2013-2018>
- DUO (concept, 2020). *Concept Rapport Aanbod van en deelname aan so, sbo, pro en vso DUO informatieproducten*. Den Haag: Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO).
- Franken, M., & Matenman, H. (2019). *Wat werkt bij het succesvol toeleiden van jongeren naar werk?* Utrecht: Movisie.
- Inspectie Justitie en Veiligheid (2021). *Bevindingen monitor personele bezetting en veranderde doelgroep JII's en scholen. Brief 15 januari 2021*. Den Haag: Inspectie Justitie en Veiligheid.
- Inspectie van het Onderwijs (2019). *Veranderingen in de samenstelling van de leerlingenpopulatie in het speciaal onderwijs tussen 2014 en 2018. Een beeld van de landelijke cijfers en de ervaringen van besturen en scholen*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2020a). *COVID-19-monitor: Justitiële Jeugdinstellingen en Gesloten Jeugdzorginstellingen (eerste meting)*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2020b). *COVID-19-monitor: Justitiële Jeugdinstellingen en Gesloten Jeugdzorginstellingen (tweede meting)*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2020c). *COVID-19-monitor: speciaal onderwijs (eerste meting)*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2020d). *COVID-19-monitor: speciaal onderwijs (tweede meting)*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2020e). *COVID-19-monitor: speciaal onderwijs (derde meting)*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2020f). *COVID-19-monitor: voortgezet speciaal onderwijs (eerste meting)*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2020g). *COVID-19-monitor: voortgezet speciaal onderwijs (tweede meting)*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2020h). *COVID-19-monitor: voortgezet speciaal onderwijs (derde meting)*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2020i). *De Staat van het Onderwijs 2020*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2020j). *Schoolloopbanen van kwetsbare groepen: het voortraject van leerlingen die uitstromen naar de entreeopleiding. Een verkenning van kansen en obstakels in het funderend onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2020k). *Veranderingen in de samenstelling van de leerlingenpopulatie in het voortgezet speciaal onderwijs tussen 2014 en 2019. Een beeld van de landelijke cijfers en de ervaringen van besturen en scholen*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs, (2020l). *Vragenlijst onder vmbo, pro en vso scholen over samenwerking met mbo om entreeopleiding te realiseren. Interne notitie*. Utrecht, Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2021a). *Technisch rapport (Voortgezet) speciaal onderwijs. De Staat van het Onderwijs 2021*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs. Te downloaden van www.destaatvanhetonderwijs.nl
- Inspectie van het Onderwijs (2021b). *Technisch rapport Uitstroom en arbeidsmarkt. De Staat van het Onderwijs 2021*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs. Te downloaden van: www.destaatvanhetonderwijs.nl
- OCW (2020). *Evaluatie en Verbeteraanpak Passend Onderwijs. Kamerbrief 4 november 2020*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).
- Schoevers, E., & Ploeg, S., van der (2020). *Naar een toekomstbestendig staatsexamen vo*. Utrecht: Oberon.

- Stoep, J., Hermans, D., Kouwenberg, M., & Zwitterlood, R. (2017). *TOS in beeld: Handvatten voor ondersteuning bij taalontwikkelingsstoornissen in het regulier en speciaal basisonderwijs*. Geraadpleegd op 26 februari 2021 van: <https://www.nro.nl/sites/nro/files/migrate/405-16-512-010-tos-in-beeld-rapportage.pdf>
- Veen, D. van, Rietdijk, S., Hoeven, J. van der, Ganesh, S., Huizenga, P., & Steenhoven, P. van der (2018). *Samenwerking tussen vso en vo en geïntegreerde voorzieningen voor specialistische onderwijszorg. Praktijkgericht onderzoek naar samenwerking tussen scholen voor voortgezet speciaal onderwijs en scholen voor voortgezet onderwijs*. Zwolle/Amsterdam/Rotterdam: Hogeschool Windesheim/NCOJ/CED Groep.

